

İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ BAĞLAMINDA AVRUPA BİRLİĞİ'NE ÜYE VE ADAY ÜLKELERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ZANBAK *

Dr. Reyhan ÖZEŐ ÖZGÜR *

ÖZET

Ulusal gelir seviyesinin yüksek olması, bir ülkenin gelişmiş olarak nitelendirilmesi için gerekli ancak yeterli bir koşul değildir. Kalkınma sürecini yaşıyan birçok ülkede sosyal sorunların çözümlenememesi, ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkinin önemini arttırmaktadır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan raporlarda insani gelişme, bir ülkenin ulusal geliri ile birlikte, eğitim ve sağlığa ilişkin göstergelerini de dikkate alarak ölçülmektedir. Bu çalışmada da 1990-2017 döneminde, Avrupa Birliği üyesi ülkeler (AB-28) ile Türkiye'nin de içinde bulunduğu aday ülkelerin, Birleşmiş Milletlerin ölçütleriyle hesaplanmış insani gelişme endeksi değerleri karşılaştırılmakta ve üyeliğin olası etkileri değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular, kurucu üyelerin günümüzde insani gelişme açısından önde olduğunu; İsveç, İrlanda, Finlandiya, İngiltere ve Danimarka'nın da bu seviyeyi yakalayabildiği göstermektedir. Aynı bulgular, üyeliğe kabul edilmelerine karşın özellikle Bulgaristan, Hırvatistan ve Romanya'nın ise çok büyük bir gelişme gösteremediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, aday statüsünü sürdüren Makedonya'nın tüm ülkeler arasında en düşük performansa sahip ülke olduğunu, Türkiye'nin ise nispeten geride ancak en hızlı değişimi gerçekleştiren ülkelerin başında geldiğini vurgulamak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişme Endeksi, Avrupa Birliği, Kalkınma.

Jel Kodları: O15, O52, O57

COMPARATIVE ANALYSIS OF EUROPEAN UNION MEMBER AND CANDIDATE COUNTRIES IN TERMS OF HUMAN DEVELOPMENT INDEX

ABSTRACT

High levels of national income are necessary for a country to be qualified as developed but is not a sufficient condition. Failure to resolve social problems in many developing countries increases the

* Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Ekonometri Bölümü. Antalya/Türkiye e-mail: mehmetzambak@akdeniz.edu.tr

* Ekonomist. e-mail: reyhanozes@yahoo.com.

Makale Geçmiři/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 25 Aralık / December 2018

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 12 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 15 Mayıs / May 2019

importance relationship between economic growth and human development. In this context, according to the reports issued by United Nations, human development should be evaluated by taking into consideration national income as well indicators regarding education and health. In this study, human development index values of European Union member (EU-28) and candidate countries which were chosen between 1990-2017 including Turkey were measured with United Nations criterion and possible effects of membership are evaluated. The findings show that the founding members are today ahead of human development; it also shows that Sweden, Ireland, Finland, England, and Denmark are able to achieve this level. In addition to this, it can stated that Bulgaria, Croatia, and Romania do not present a significant development although they were accepted as member. Besides, it is possible to highlight that Macedonia which maintain its candidate status, has the lowest human development performance among the countries and Turkey is relatively behind but one of the leading countries which perform the fastest change.

Keywords: Human Development Index, European Union, Development.

JEL Codes: O15, O52, O57.

1. GİRİŞ

Uzun yıllardır araştırmacılar tarafından ele alınan çoğu iktisadi çalışma, bir ülkenin refah ve mutluluğunun, ulusal gelirinin yanında, eğitim, sosyal, kültürel ve politik durumlar ile de ölçülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla ülke geliri ile birlikte kişi başına düşen eğitim ve sağlık harcamaları, iktisadi gelişme için oldukça önemli ölçütler arasında yer almaktadır. Ulusal ve uluslararası alanda yapılan bu çalışmalarda eğitimin büyümeye ve kalkınmaya olan etkisi sınanmış ve gelir düzeyi yüksek olan ülkelerin, eğitim düzeylerinin de nispeten yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tam da bu noktada, kalkınma ve refah artışında ulusal gelir yanında eğitim ve sağlık sisteminin geliştirilmesine de önem veren bir topluluk olan Avrupa Birliği'nin (AB) konuya yaklaşımı irdelenebilir. Zira AB, bir ülke vatandaşlarının daha iyi yaşam standardına sahip olabilmesi için eğitim ve ekonomi etkileşimini ön planda tutmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada AB üyesi ülkeler ile AB'ye aday statüsünde bulunan ülkelerin insani gelişme endeksi (İGE) değerleri karşılaştırılmaktadır. Çalışmanın temel amaçlarından birisi, gelir yanında eğitim ve sağlık göstergelerinin de dahil edildiği bir yaklaşımla ele alınan ülkeler için gelişmişlik çıkarımlarının yapılmasıdır.

Çalışmada, insani gelişme analizi yapılması planlanan ülkeler, AB üyesi 28 ülke ile AB'ye aday ülkelerdir ki bu noktada adaylık süreci devam eden ülkeler Arnavutluk, Karadağ, Makedonya, Sırbistan ve Türkiye şeklinde sıralanabilir. Çalışmada üyeliğin ya da adaylığın İGE üzerindeki etkileri de ortaya çıkarılacak ve gelişmişlik için sadece yüksek geliri olmanın yeterliliği gözden geçirilecektir. Bu yeterliliği ortaya koyabilmek adına gerekli veri seti ise 1990-2017 dönemini kapsayacak şekilde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'ndan (BMKP) ve Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) elde edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın birinci bölümünde İGE, ölçüm yöntemi ve alternatif

endeks türleri tanıtılmaktadır. İkinci bölümü İGE'yi temel alan literatür taraması oluştururken, üçüncü bölümde çalışmanın da amacını oluşturan tüm ülkelere ait İGE değerleri ile alt endeks türleri karşılaştırmalı bir analizle sunulmaktadır. Bu bölümde ayrıca AB üye ve aday ülkelerin yanında özellikle Türkiye'nin söz konusu endeks değerlerine ilişkin mevcut durumu da tartışılmaktadır. Son bölüm ise saptanan ve öne çıkan bulguların değerlendirilmesi ile yorumlanmasına ayrılmıştır.

2. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çok boyutlu bir kavram olan İGE, temel olarak, bir ülkenin gelişmiş, gelişmekte olan ya da az gelişmiş bir ülke olduğunu gösterirken, söz konusu ülkenin ekonomisindeki mevcut durumun bireylerin yaşam kalitesini ne düzeyde yansıttığını ortaya koymaktadır ([İNGEV, 2018](#)). İlk olarak 1990 yılında Pakistanlı ekonomist MahbubulHaq tarafından ve Nobel ödüllü Amartya Sen tarafından geliştirilen endeks, 1993 yılından bu yana Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yıllık insani gelişme raporunda sunulmaktadır (Anand ve Sen, 1994). Geleneksel gelir ağırlıklı ölçümlerden farklı olan İGE'de, gelişmişlik, sayısal olarak ifade edilmekte ve bir ülkeyi kalkınma yarışında değerlendirirken üç farklı boyut dikkate alınmaktadır: *Sağlık boyutunu* yansıtan yaşam süresi (doğumda yaşam beklentisi ile ölçülür); *eğitim düzeyi* (yetişkin okur-yazarlık oranı ve ilk, orta yükseköğretimde okullaşma oranları ile ölçülür); *gelir düzeyi* (kişi başına düşen gelir ile ölçülür). Dolayısıyla İGE, bir ülkedeki gelişmenin üç farklı boyutundaki ortalama başarısını yansıtmakta ve ülkelerin kalkınmışlık düzeyi değerlendirilirken, yaşam kalitesi açısından gelir kadar önemli olan sağlık ve eğitim unsurlarını da dikkate almaktadır (Gürses, 2009; Stanton, 2007).

2.1. İnsani Gelişme Endeksinin Hesaplanması

İGE, ilk defa BMKP tarafından 1990'lı yılların başlarından itibaren yayımlanan İnsani Gelişme Raporlarında (İGR) hesaplanmaya başlanmıştır (UNDP, 1990). İnsani Gelişme Raporu Ofisi (İGRO), uluslararası ölçekte standartlaştırılmış verileri sağlayan Birleşmiş Milletler (BM) kuruluşları ve Dünya Bankası'yla ve ölçüm için gerekli göstergeleri toplayan ulusal istatistik kurumları ile ortaklaşa çalışmakta, mümkün olduğunca çok sayıda üye devletin İGE ölçümüne dahil edilmesi için çaba göstermektedir. Bu bağlamda bir örnek vermek gerekirse, 2017 yılında Marshall Adaları Cumhuriyeti'nin de eklendiği güncel endeks raporu, toplam 189 ülkeyi kapsamaktadır. İGRO, bir ülkeyi endeks hesaplamasına dahil edebilmek için üç boyutta da güncel, güvenilir ve karşılaştırılabilir verilerin varlığını şart koşmaktadır. Bu bağlamda istatistiksel değerler görevli uluslararası veri kurumları vasıtasıyla ulusal istatistik kurumundan alınmakta, bir göstergenin eksik olduğu durumda alternatif kaynak veya ülkeler arası regresyon modeli kullanarak bu eksik değer tahmin edilmektedir. Bu noktada Birleşmiş Milletler, doğuştan beklenen yaşam süresine ilişkin gerekli veriyi Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Departmanı'nın (United Nations Department of Economic and Social Affairs-UNDESA) nüfus bölümünden elde ederken; ortalama öğrenim süresi verisini, UNESCO İstatistik Enstitüsü (UIS) eğitim düzeyi verilerine dayandırmaktadır. Verilerin eksik ülkeler için Barro ve Lee

(2010) tahminleri kullanılırken, beklenen öğrenim süresi ise yine UIS tarafından sağlanmaktadır. Buna ek olarak kişi başına GSMH (SGP,\$) verisi ise Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'ndan alınmaktadır.

BM elde edilen verilere dayanarak, 1990 ve 2010 yıllarında yayımladığı iki referans raporda, veri setinin uygun olduğu ülkelere ilişkin İGE hesaplamış ve ilan etmiştir. Tablo 1'de yansıtılan değerler, hazırlanan bu raporlarda odaklanılan sırasıyla 119 ve 169 ülkenin göstergelerine ilişkin kritik (alt ve üst sınır) seviyeleri ifade etmektedir. Bu noktada, 1990'dan 2010 yılına kadar hesaplamadaki genel çerçeve ve veri kaynağı aynı kalmakla birlikte, 2010 yılında kullanılan gösterge ve formüllerde küçük bazı değişikliklere gidildiği söylenebilir. Bir başka ifadeyle, 2010 yılı öncesinde insani gelişmenin uzun ve sağlıklı yaşam, eğitim ve insanca bir yaşam standardı olarak belirlenen üç boyutunu ölçmek için sırasıyla; doğumda beklenen ortalama ömür, yetişkinlerde okur-yazarlık oranı ile brüt okullaşma oranı ve satın alma gücü paritesine göre uyarlanmış gelir düzeyi kullanılmaktaydı. Ancak BM'nin 2010 yılı raporunda söz konusu üç boyut (gelir, eğitim, sağlık) aynı kalmakla birlikte, bu boyutlardan gelir ve eğitime ait ölçütler farklılaştırılmıştır.

Özellikle insani gelişme sıralamasında üst sıralarda yer alan ülkelerin, önceki ölçütler olan okullaşma ve okur-yazarlık oranlarında oldukça yüksek seviyelere ulaşmaları nedeniyle, bu ölçütlerin ayırım yaratma güçlerinin zayıfladığı gözlenmiş ve yeni ölçütler getirilmiştir. Dolayısıyla eğitim; 25 yaş ve üzeri yetişkin eğitiminin ortalama yılı ile yaşa bağlı okula kayıt oranlarının mevcut şekilde kalması halinde, okula başlama yaşındaki bir çocuğun öğrenim hayatının toplam yıl sayısını gösteren beklenen okullaşma yılı göstergeleri ile ölçülmeye başlanmıştır. Daha önce satın alma gücü paritesine (SGP) göre uyarlanmış kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH-\$) ile hesaplanan gelir ölçütü ise, yerini kişi başına Brüt Milli Gelire (BMG-SGP, \$) bırakmıştır. Buna gerekçe olarak ise GSYH'nin ekonomik bir çıktı olması ve ülkenin harcanabilir gelirini yansıtmasında yetersiz kalması gösterilmiştir. Dolayısıyla 2010 yılı sonrası raporlarda yeni göstergelerin ülkeler arasında daha güçlü bir ayırıcı olduğu belirtilmektedir (Hardeman ve Dijkstra, 2014).

İGE hesaplanırken yukarıda belirtilen farklı birimlerde ölçülen gelir, eğitim ve sağlık göstergelerini *sıfırdan bire kadar değişen birimsiz ölçeğe* dönüştürebilmek için her bir göstergenin minimum ve maksimum değerleri belirlenmektedir. Bu noktada 2010 yılı öncesinde doğumda beklenen yaşam süresi için minimum değer 25 yıl, maksimum değer 85 yıl; yetişkin okur-yazarlık oranı ve okullaşma oranında minimum değer 0, maksimum değer 100; kişi başı GSYH'de ise minimum değer 100 dolar, maksimum değer ise 40.000 dolar olarak belirlendiği görülmektedir. Ancak 2010 yılı endeksi hesaplanırken maksimum değerler 1980-2010 dönemindeki gözlemlerden elde edilirken, kişi başı BMG'nin minimum değeri 163\$; yaşam beklentisi ve eğitim için ise sırasıyla 20 ve 0 yıl olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. BM'nin 1990-2010 İGE Hesaplamasında Kullandığı Alt Ölçütler ve Kritik Değerleri

1990-2009 arası			
Boyutlar	Göstergeler	Min.	Max.
Sağlık	Doğumda Beklenen Yaşam süresi (Yıl)	25	85
Eğitim (Bilgi)	Yetişkin okuryazarlık (%)	0	100
	Bütünleşik Brüt Okullaşma Oranı (%)	0	100
Gelir (Yaşam Standardı)	Kişi Başı GSYH (SGP, \$)	100	40.000
Birleştirilmiş	ARİTMETİK ORTALAMA		

2010			
Boyutlar	Göstergeler	Min.	Max.
Sağlık	Doğumda Beklenen Yaşam süresi (Yıl)	20	83,2
Eğitim (Bilgi)	Beklenen Okullaşma Yılı	0	20,6
	Ortalama Okullaşma Yılı	0	13,2
Gelir (Yaşam Standardı)	Kişi Başına Brüt MG (SGP, \$)	163	108.211
Birleştirilmiş	GEOMETRİK ORTALAMA		

Kaynak: UNDP, 2010.

İGE'nin hesaplanmasında öncelikle eğitim, sağlık ve gelir için 1990 yılından bu yana kullanılan formül yardımıyla ve belirlenen minimum/maksimum değerler kullanılarak alt endeks değerleri elde edilmektedir. Eğitim için iki ölçüt bulunduğu için, bu boyuta ilişkin alt endeks eşit ağırlıklandırılarak ve geometrik ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Devamında, eğitim, sağlık ve gelir endekslerinin yine geometrik ortalaması alınarak İGE'ye ulaşılmaktadır (Anand ve Sen, 1994; Hardeman ve Dijkstra, 2014).

$$\text{Boyut Endeksi} = \frac{\text{gerçek değer} - \text{minimum değer}}{\text{maksimum değer} - \text{minimum değer}} \quad (1)$$

$$\text{İGE} = \sqrt[3]{\text{EE} \cdot \text{GE} \cdot \text{SE}} \quad (2)$$

EE : Eğitim Endeksi SE : Sağlık Endeksi; GE : Gelir Endeksi

Hesaplanan İGE değeri 0 ile 1 arasında yer alırken ($0 < \text{İGE} < 1$), 1'e yaklaşıyor olması insani gelişmenin arttığını ifade etmektedir. Buna karşın endeksin 0'a yakın olması ise gelişmenin nispeten düşük olduğuna karşılık gelmektedir. Bu noktada BM ülkeleri üç kategori içinde gruplanmaktadır ki 1990 yılında yayınlanan Kalkınma Raporu'na göre, yüksek insani gelişme değerleri 0,800-1,000 arasında; orta insani gelişme değerleri 0,500-0,799 arasında ve düşük insani gelişme değerleri, 0,000- 0,499 arasında bulunmaktadır (UNDP, 2001, 2010; TCKB 2011).

Şekil 1. İnsani Gelişme Endeksi Değeri ile Gelişmişlik Çıkarımı

2.2. İnsani Gelişme Endeksi Alternatifleri

İGE, geleneksel gelir odaklı yaklaşıma göre daha fazla faktörü dikkate almasına karşın, gelişmenin tüm yönlerini kapsamakta yetersiz kalmaktadır. Bir başka ifadeyle endeksin hesaplanmasında kullanılan yöntemler, ölçümü ve kapsayıcılığı konusunda pek çok eleştiriye tabii olmuştur. Eleştirilerin odaklandığı temel nokta, İGE'nin kalkınmanın değişik boyutlarını kapsamada yetersiz kaldığıdır. Örneğin, kalkınmanın olmazsa olmaz unsuru olan siyasal hak ve özgürlüklerin düzeyi İGE tarafından ölçülemediğinden, 1990'dan bu yana siyasal özgürlükler ve gelişmenin diğer unsurlarını da ölçülebilir hale getirerek, endeksin içine dahil etme yönünde sürekli bir araştırma içinde olunmuştur. Bu doğrultuda 1997-1998 döneminde oluşturulan yeni ölçüm yöntemi insani yoksulluk endeksi (İYE-1 ve İYE-2), gelişme sürecini yaşayan ve sanayileşmiş ülkelerin yoksulluk düzeylerini, yaşam süresi, okuma yazma oranları ve yaşam standartlarını inceleyerek saptamaya çalışmaktadır. Ayrıca İnsani Gelişim Yaklaşımı ve İnsani Gelişim Raporları 1990'dan bu yana, gelişmişlik ve yoksulluk konusundaki farklı yaklaşım ve bakış açısı ile bu alana önemli bir katkı sağlarken, ülkeler bazında insani gelişmişliğin durumunu değerlendirmekte ve her yıl seçilen bir konuda ayrıntılı inceleme yaparak analizler geliştirmektedir. Söz konusu raporlarda politika analizleri ile yalnızca bir ülkenin ekonomik durumu değil, aynı zamanda insan refahını yansıtan detaylı ülke verileri birleştirilerek sunulmaktadır (Chakravarty ve Majumder, 2005; Gürses, 2009).

Diğer yandan bazı araştırmacılar arasında İGE'nin ülke genelinde nüfusa dağılımında var olan eşitsizliği gizlediği yönünde bir görüş de hakimdir. Bu nedenle geliştirilen ve söz konusu eşitsizlikleri dikkate alan bir endeks olduğu düşünülen Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE) 2010 yılında yayımlanan İGR'de ilk kez dile getirilmiştir. Bu endeks, İGE'nin her gelişme boyutunun ortalama değerinden eşitsizlik düzeyinin çıkarılmasıyla hesaplanmakta, yani İGE'nin eşitsizlikler çıkarılmış halini oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle insani gelişmede eşitsizlikten kaynaklanan 'kayıp', EUİGE değerinin İGE değerinden çıkarılmasıyla bulunan farkla gösterilmekte ve yüzde olarak ifade edilmektedir. Bir ülkedeki eşitsizlik arttığında, insani gelişmedeki kayıp da artmakta ve aynı zamanda insani eşitsizlik katsayısı eşitsizlik açısından doğrudan bir ölçüm olarak sunulabilmektedir. Bunun yanında 2014 İnsani Gelişme Raporu'nda yayımlanan bir diğer endeks, kadın İGE değerlerinin erkek değerlerine oranı olarak tanımlanan cinsiyete göre ayrıştırılmış Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi'dir (CDGE). İnsani gelişmenin üç temel boyutundaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ölçen endekste, üç temel boyut; sağlık (kadın ve erkeklerin doğuştan beklenen ortalama yaşam süresi ölçülmekte), eğitim (kız ve erkek çocuklarının ortalama öğrenim süresi ve 25 yaş ve üstü yetişkinler için ortalama öğrenim süresi ölçülmekte) ve ekonomik kaynaklar üzerindeki hakimiyet (kadın ve erkek kişi başına tahmini GSMH ile ölçülmekte) olarak belirlenmiştir. Cinsiyete dayalı eşitsizlikleri üç farklı boyutta yansıtan Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi ise ilk defa 2010 İGR'de kullanılmıştır. Endekste içerilen üç farklı boyut; üreme sağlığı, kadının güçlenmesi ve ekonomik faaliyetler şeklinde sıralanmaktadır. Üreme sağlığı, anne ölüm ve ergen doğurganlık oranlarıyla ölçülürken; kadının güçlenmesi,

parlamentodaki kadın milletvekillerinin sandalye sayısı ve her iki cinsiyetin orta ve yükseköğrenime devam etme oranlarıyla yansıtılmaktadır. Ekonomik faaliyetler ise, kadın ve erkek her iki cinsiyetin işgücüne katılım oranları ile hesaplanmaktadır. Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus da Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'nin (TCEE), her üç boyutun kadın ve erkek kazanımları arasındaki eşitsizliklerin insani gelişmede yarattığı kaybı ortaya koyduğudur (Ferrant, 2010; UNDP, 2018).

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Bu çalışma, İGE bağlamında, AB üyesi ve aday ülkeler arasında karşılaştırmalı bir analize odaklanmaktadır. Bu başlık altında da söz konusu kapsamda AB'ye odaklanan ve refah ölçütü olarak İGE'ye vurgu yapan bazı çalışmalar kısaca özetlenmektedir.

İnsani gelişmeyi, AB üyesi ülkelere ait verilerle Genelleştirilmiş Tahmini Eşitlikler (Generalized Estimating Equations) yöntemini kullanarak değerlendiren Aktaş ve Karagöz (2015), 1980-2013 yılı için bir analiz yapmıştır. Araştırma sonucunda 1990 yılından 2013 yılına kadar geçen süre zarfında 28 AB ülkesinin önemli bir kısmında, İGE değerlerinde önemli bir artış kaydedildiği belirtilmiştir. Buna karşın son yıllarda Kıbrıs'a ait endeks değerinde hafif bir azalış gözlenmiştir. Endeks değerindeki en hızlı artışın ise Almanya ve Portekiz'de meydana geldiği saptanırken, en düşük değerlerin Romanya ve Bulgaristan'a ait olduğu vurgulanmıştır. Genel olarak, 1980 yılından 2000 yılına ülkelerin gelişme endekslerinde önemli ölçüde artış gözlenmiş, 2000 yılından sonra ise bu artışın daha ılımlı seyrettiği görülmüştür. Kıbrıs hariç tüm ülkelerin İGE, 2013 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Diğer yandan AB ülkelerinde sağlık sistemi ile İGE arasındaki ilişkiyi değerlendiren bir başka çalışma Alin ve Marieta'ya (2011) aittir. Araştırmada 2010 yılı için ülkelerin sahip olduğu endeks değeri ile sağlık sistemi arasında karşılıklı bir ilişki tespit edilmesine rağmen; sağlık sisteminin verimliliği arasında bir ilişki bulunamamıştır.

AB ülkelerinde (Lüksemburg hariç) İGE'yi kişi başı GSYH'yi de göz önünde bulundurarak değerlendiren bir başka çalışma, 1995-2012 dönemi için yapılmıştır. Araştırmada kullanılan regresyon analizinde nispeten yoksul ülkelerin, yüksek gelirli ülkelerle kıyaslandığında, ekonomik büyüme açısından daha avantajlı olduğu saptanmıştır. Daha az gelişmiş ülkelerin, ekonomik ve sosyal açıdan İGE ile kişi başı GSYH değerlerini, potansiyel kaynaklarını verimli kullanmalarıyla birlikte gelişmiş ülkelere göre daha hızlı ve daha yüksek oranda arttırdıkları tespit edilmiştir (Bucur ve Stangaciu, 2014). Bunun yanında 7 kıtada yer alan ülkelerde İGE değerlerini karşılaştıran diğer bir çalışma Kpolovie vd. (2017) tarafından kaleme alınmıştır. Varyans analizinin kullanıldığı ve 2016 yılı için yapılan çalışmada, Afrika kıtasına ait gelişme endeksinin en düşük değere sahip olduğu vurgulanırken, Avrupa kıtasında (özellikle AB üye ülkelerinde) yer alan ülkelerin en yüksek seviyede olduğu belirtilmiştir. Bir başka ifadeyle Avrupa, ezici çoğunlukla en yüksek insani gelişmeye sahip kıta konumunda yansıtılmıştır.

Öztürk (2016) insani gelişmeyi, ekonomik gelişmişlik ve beslenme ilişkisini 1990-2014 dönemi için değerlendirmiştir. Araştırmada ekonomik büyüklük, coğrafi yakınlık gibi özellikleri benzer ülkeler

ve insani gelişmişlik endeksi yüksek olan ülkeler karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda AB'ye aday ülke statüsü devam eden Türkiye'nin insani gelişmişlik endeksi ve beslenme yetersizliği açısından İran ile benzer özellikler gösterdiği, ancak Avrupa üye ülkeleri ile Kore ve ABD'den ayrıştığı tespit edilmiştir. Nartgün vd. (2013) de, AB'ye üye ülkeler ile adaylık için başvuruda bulunan ülkelerin İGE değerlerini karşılaştırmakta ve özellikle Türkiye'nin bu ülkeler arasındaki konumunu değerlendirmektedir. Çalışmada BMKP'nın 2011 yılı İGR ve OECD raporları ele alınarak betimsel bir analiz yapılırken, Türkiye'nin özellikle eğitim endeksi değerlerinin, AB'ye aday ya da aday aday ülkelerin gerisinde olduğu tespit edilmiştir. Despotis (2005) ise, içerisinde AB üyesi ve aday ülkelerin de yer aldığı 174 yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeyi, 1998 ve 2000 yılı verileriyle veri zarflama analizi ile karşılaştırdığı çalışmasında, ülkelerin insani gelişmişlik endeksi ile verimlilik skorların farklı olabileceği üzerinde durmuştur. Örneğin AB üyesi Lüksemburg'un kişi başı GSYH ve insani gelişmişlik değerleri oldukça yüksektir ancak Kanada, Japonya, İngiltere gibi yüksek gelirli ülkelerle karşılaştırıldığında en düşük verimlilik skoruna sahip ülke olduğu görülmektedir. İGEbaz alınarak, 2012 yılı için AB üyesi ülkelerinin karşılaştırıldığı bir diğer çalışmada, Birliğin kuzey ve batı bölgelerindeki ülkelerin, güney ve özellikle doğu bölgelerindeki ülkelere göre daha yüksek endeks değerine sahip olduğu belirtilmiştir (Hardeman ve Dijkstra, 2014). Ruiz vd. (2014) ise, 24 Avrupa ülkesinde, 158 Avrupa şehrinin insani gelişme statüsünü 2009 yılı için değerlendirmiştir. Çalışmada başkent şehirlerin (Paris, Zürih, Münih vb.) daha yüksek gelişmişliğe sahip olduğu saptanırken; kuzey, orta ve güney Avrupa ülkelerinin nispeten avantajlı olduğu; Doğu Avrupa ülkelerinin (Bulgaristan, Romanya, Polonya vb.) ise en dezavantajlı konumda yer aldığı vurgulanmıştır.

4. ANALİZ

Bu bölümde İGE'yi temel alarak, AB üyesi ve aday ülkelerin karşılaştırmalı durum analizi yapılmaktadır. Bu doğrultuda başlangıçta, UNDP'den sağlanan veriler ışığında ve ele alınan ülkelerin temel makroekonomik göstergelerinden hareketle 1990-2017 dönemi için genel bir değerlendirme sunulmakta, devamında ise insani gelişmişlik açısından ülkeler sıralanmaktadır. Buradaki başlıca amaç, AB üyeliğinin ülkelerin endeks değerlerine nasıl yansıdığını sergilemek ve özellikle yakın geçmişte üye olanlarla, aday ülkelerin gelişmişlik farklılığını ortaya çıkarmaktır. Bir diğer ifadeyle Kopenhag siyasi kriterleri ile Maastricht ekonomik kriterlerinin yerine getirilmesi bakımından yeterliliklerin sınıandığı bir ortamda, bu kriterlerin yaşam kalitesi artışını garanti edip etmediğini tespit etmek, çalışmanın ve bu bölümün hedefleri arasındadır. Ayrıca uzun zamandır adaylık süreci devam eden Türkiye'nin insani gelişmişlik açısından, AB üyesi ülkeler ve aday ülkelerin değerleriyle karşılaştırmalı analizi de bu başlık altında değerlendirilmektedir.

4.1. AB Üyesi ve Aday Ülkelerin Seçilmiş Göstergelerle Makroekonomik Görünümü

Analize konu olan 2 grup ülkenin makroekonomik görünümünün yansıtıldığı bu başlık altında 1. grup ülkeleri AB'ye aday ülkeler Arnavutluk, Karadağ, Sırbistan, Makedonya ve Türkiye; 2. Grup ülkeleri ise AB'ye üye 28 ülke oluşturmaktadır.

Ele alınan ülkelerin 1990-2017 yılları arasındaki makroekonomik değerlerini yansıtan Tablo, EK1'de yer almaktadır. Söz konusu veriler ışığında günümüzde AB üyesi ülkeler arasında en yüksek nüfusa sahip olan ülkenin Almanya, en düşük nüfuslu ülkelerin ise Lüksemburg ve Malta olduğu söylenebilir. Aday ülkeler arasında ise, Türkiye en yüksek nüfuslu ülke durumunda iken, Karadağ en düşük nüfuslu ülke konumunda yer almaktadır. İşsizlik açısından bakıldığında ise, 1991 yılında işsizlik oranı en yüksek ülke olan Bulgaristan'ın 2017 yılına gelindiğinde söz konusu oranının oldukça düştüğü görülmektedir. İşsizlik oranı en fazla artış gösteren ülke ise Yunanistan'dır, ki dönem başı itibariyle %7,7 olan işsizlik oranının, 2017'de %21,4 olarak gerçekleştiği göze çarpmaktadır. Aday ülkeler arasında ise işsizliğin en yoğun yaşandığı ülkenin Makedonya olduğu söylenebilir.

Birçok çalışmada gelişmişlikle eşdeğer tutulan satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSYH büyüklüğünde AB üyesi Lüksemburg'un, 1990 ve 2017 yıllarında, diğer ülkelerden çok daha iyi konumda olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca üyelikten önceki dönemde nispeten düşük kişi başı GSYH'ye sahip olan Romanya ve Bulgaristan'ın, 2017 yılı itibariyle söz konusu değerlerinde yüksek oranlarda artış gözlenmektedir. Aday ülkeler arasında ise Türkiye, aynı dönemdeki kişi başına düşen GSYH açısından en avantajlı ülke durumundadır. Toplam GSYH açısından ise AB üyesi ülkeler arasında en yüksek değere sahip ülke olan Almanya'yı, İtalya ve İngiltere takip etmektedir. Buna karşın aynı göstergede Malta üye ülkeler sıralamasında en geride yer almaktadır. Adaylık süreci devam eden ülkeler arasında Türkiye en yüksek; Karadağ ise en düşük toplam GSYH değerine sahip ülke konumundadır. Dış ticaretinin GSYH'ye oranına bakıldığında Lüksemburg'un değerleri öne çıkmaktadır, ki bu ülkenin dönem başı ve sonundaki dış ticaret payı %182,9 ila %424 arasında değişmektedir. Toplam ihracat ve ithalatın GSYH payı en yüksek olan diğer ülkeler ise Malta, Hollanda ve Belçika şeklinde sıralanmaktadır. Buna karşın gelişmiş ülkeler listesinin başını çeken Fransa ve İtalya'nın, söz konusu değişkene ilişkin değerleri nispeten düşük kalmaktadır. Bunun yanında AB'ye aday ülkeler arasında toplam ithalat ve ihracatın ulusal gelir içindeki payı en yüksek olan ülke Makedonya iken; en düşük olan ülkenin Türkiye olduğu söylenebilir ki Türkiye'nin 1990 yılında %30,9 olan payı, 2017 yılında %54,2 seviyesindedir.

Doğrudan yabancı yatırımların GSYH payları değerlendirildiğinde, AB üyesi ülkeler arasında Hollanda ve Kıbrıs'ın dönem başı ve sonu itibariyle başı çektiği görülmektedir. Aday ülkelerden Karadağ'ın ise özellikle 2005 ve 2017 yılları arasında öne çıktığı söylenebilir, ancak 2005 yılında %22,2 olan payın 2017 yılına gelindiğinde gerileme göstererek %11,5 olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Ayrıca Türkiye'nin 1990'da %0,5, 2017 yılında %1,3 değerleriyle AB aday ülkeler arasında doğrudan yabancı yatırım payı en düşük ülke konumunda yer aldığını söylemek de mümkündür.

4.2. AB Üyesi ve Aday Ülkelerde İnsani Gelişme

Eğitim, sağlık ve geliri temel alarak hesaplanan ve analize konu ülkelere ait 1990-2017 dönemi için UNDP'den elde edilen insani gelişim endeks değerleri Tablo 2'de sunulmaktadır. Tablodan, AB üyesi ülkelerin büyük çoğunluğunun yüksek İGE değerlerine sahip olduğu ve yıllar itibarıyla endeks değerlerinin azalma kaydetmeden seviyesini koruduğu veya artış gösterdiği görülmektedir. AB üyesi ülkeler içinde 2017 yılı verileri baz alındığında Almanya'nın gruptaki diğer ülkelere göre en yüksek, Romanya'nın ise en düşük insani gelişmeye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca AB'ye sonradan üye olanlar içerisinde 2005-2017 döneminde insani gelişimin değişim hızı bakımından İrlanda'nın önde geldiği vurgulanabilir. Buna karşın tıpkı Romanya gibi Bulgaristan'ın 0,11 puan civarında bir artış yakalayabilmiş olması, gelişme açısından yeterli olmamış ve bu ülkelerin görece olarak geride kalmalarıyla sonuçlanmıştır.

AB'ye adaylık süreci devam eden ülkelere bakıldığında ise, endeksin 2017 yılı seviyesi baz alındığında en kötü performansın Makedonya'ya ait olduğu görülmektedir. Arnavutluk ve Sırbistan'daki düşük insani gelişme de bu ülkelerin orta insani gelişmiş ülke sınıflandırmasına dahil edilmeleriyle sonuçlandırılabilir. Bunun yanında Türkiye'nin dönem başında kendi grubu içerisinde görece en düşük insani gelişmeyi yansıtan 0,58 olan endeksin, dönem sonuna gelindiğinde 0,21 puan artışla 0,79'a kadar artış gösterdiği söylenebilmektedir. Ancak bu noktada tekrar belirtmeli ki Türkiye'nin ulaştığı bu seviye, halen gelişmiş ülkelerin hayli altındadır. İnsani gelişmeye, 1990-2017 yılları arasında geçen süre zarfında ele alınan tüm ülkeler ölçeğinde bakıldığında ise, AB'ye üye ülkelerin sahip olduğu ileri düzey göze çarpmaktadır. Bu noktada birliğe sonradan üye olan Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan ve Romanya gibi ülkeler ile aday ülkelerin 2017 yılında sahip olduğu gelişmişlik seviyesine, kurucu AB ülkelerinin (Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda) 1990'lı yılların başlarında ulaşmış olması, Birliğin tarihsel süreçte refah üzerindeki pozitif etkilerini yansıtmaya bakımından önemlidir. Buna ek olarak özellikle son dönemlerde Almanya, Hollanda ve Belçika'nın yakaladığı yüksek gelişmişlik seviyesinin dikkate değer olduğu da vurgulanabilir. Ancak rakamlar göstermektedir ki Birliğe sonradan üye olan ülkelerdeki insani gelişme, kurucu üyelerin hayli uzağındadır. Bunun anlamı, özellikle Doğu Avrupa ülkeleri için tam üyelik süreci, insani gelişmeyi olumlu etkilemiş olsa da, hızlı ilerlemeleri için henüz yeterli olamamıştır.

Analize konu edilen tüm ülkeler içerisinde, dönem boyunca insani gelişme bakımından en yavaş ilerlemeyi gösteren ülkelerin başında, aday ülkeler içerisinde yer alan Makedonya'nın geldiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, bu ülkenin 2017 yılında ulaştığı gelişme seviyesini diğer ülkelerin neredeyse tamamı 2000'li yılların başlarında yakalamış durumdadır. Buradan hareketle Makedonya'nın eğitim, sağlık ve gelire ilişkin göstergelerde iyileştirilmesi gereken hususların oldukça fazla olduğu

belirtilebilir. Diğer üye ve aday ülkelerle karşılaştırıldığında 2017 verileriyle Türkiye'nin mevcut durumu da nispeten geride kalmıştır. Ancak Türkiye'nin 1990-2017 yılları arasında 0,58 endeks değerinden, 0,21 puan artışla, 0,79 seviyesine ulaşmış olması da gözden kaçırılmamalıdır. Bir diğer ifadeyle analiz içerisinde yer alan tüm ülkeler arasında Türkiye, değişim miktarı ya da hızı açısından öne çıkmaktadır. Burada şu da vurgulanmalı ki, Türkiye'nin gelişme hızı olumlu görülse de, geldiği nokta halen üye ülkelerin oldukça gerisindedir.

Tablo 2. AB Üyesi ve Aday Ülkelerde İGE (1990-2017)

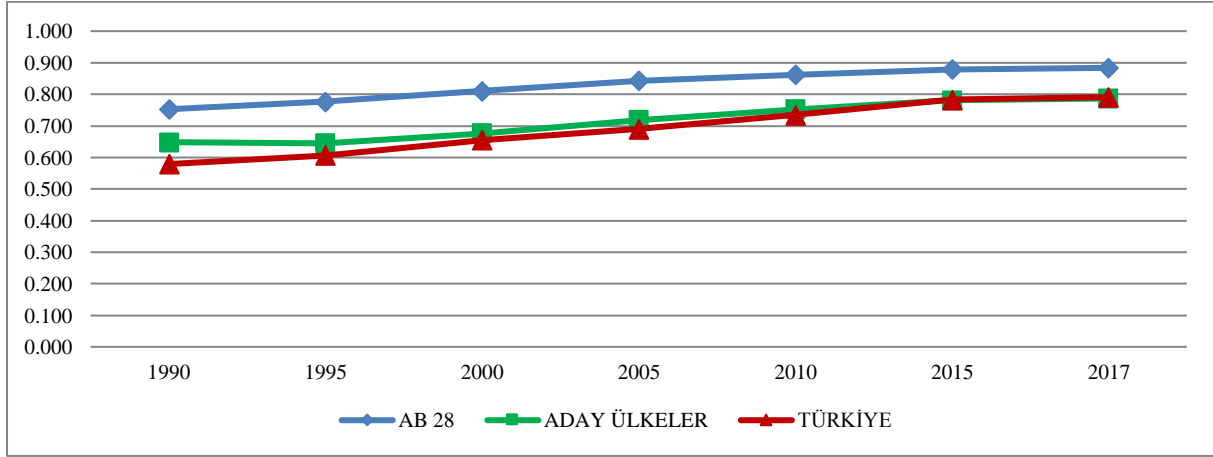
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017
Arnavutluk	0.645	0.632	0.669	0.704	0.741	0.776	0.785
Karadağ	-	-	-	0.753	0.793	0.809	0.814
Sırbistan	0.718	0.695	0.711	0.742	0.759	0.780	0.787
Makedonya	-	-	0.669	0.702	0.735	0.754	0.757
Türkiye	0.579	0.607	0.655	0.690	0.734	0.783	0.791
Avusturya	0.795	0.817	0.838	0.855	0.895	0.903	0.908
Belçika	0.806	0.852	0.873	0.889	0.903	0.913	0.916
Bulgaristan	0.694	0.696	0.712	0.750	0.779	0.807	0.813
Hırvatistan	0.670	0.696	0.750	0.783	0.808	0.827	0.831
Kıbrıs	0.732	0.786	0.802	0.831	0.850	0.860	0.869
Çek Cumhuriyeti	0.730	0.753	0.796	0.835	0.862	0.882	0.888
Danimarka	0.799	0.831	0.863	0.903	0.910	0.926	0.929
Estonya	0.733	0.727	0.780	0.825	0.845	0.866	0.871
Finlandiya	0.784	0.816	0.858	0.895	0.903	0.915	0.920
Fransa	0.779	0.825	0.849	0.869	0.882	0.898	0.901
Almanya	0.801	0.834	0.868	0.903	0.921	0.933	0.936
Yunanistan	0.753	0.768	0.796	0.845	0.856	0.866	0.870
Macaristan	0.704	0.741	0.769	0.804	0.823	0.834	0.838
İrlanda	0.763	0.795	0.857	0.896	0.909	0.929	0.938
İtalya	0.769	0.800	0.830	0.857	0.870	0.876	0.880
Letonya	0.704	0.673	0.728	0.802	0.816	0.841	0.847
Litvanya	0.732	0.703	0.756	0.809	0.824	0.852	0.858
Lüksemburg	0.782	0.808	0.855	0.878	0.889	0.899	0.904
Malta	0.740	0.759	0.783	0.824	0.843	0.871	0.878
Hollanda	0.829	0.861	0.876	0.891	0.910	0.926	0.931
Polonya	0.712	0.740	0.785	0.808	0.835	0.855	0.865
Portekiz	0.711	0.760	0.785	0.800	0.822	0.842	0.847
Romanya	0.701	0.687	0.709	0.755	0.797	0.805	0.811
Slovakya	0.739	0.751	0.764	0.794	0.829	0.851	0.855
Slovenya	0.767	0.782	0.825	0.861	0.882	0.889	0.896
İspanya	0.754	0.800	0.825	0.844	0.865	0.885	0.891
İsveç	0.816	0.856	0.897	0.899	0.905	0.929	0.933
İngiltere	0.775	0.839	0.867	0.891	0.905	0.918	0.922

Kaynak: UNDP, 2019.

İnsani gelişmeye ilişkin gruplar arası karşılaştırma Şekil 2'deyansıtılmaktadır ki bu şekle göre, AB üyesi ülkelerin endeks ortalamalarının tüm yıllarda artan bir ivmeyle hareket ettiği söylenebilir. Buna karşın adaylık süreci devam eden ülkelerin grafiği yukarı yönlü olmakla birlikte, üyelerin oldukça

gerisindedir. Ayrıca 1990-2017 yılları arasında, tüm ülkeler içerisinde en hızlı insani gelişme performansını yakalayan Türkiye'nin, bu başarı hikayesine rağmen halen grup ortalamalarının altında yer alması vurgulanması gereken bir husustur. Bu sonuç da hem üye, hem de aday ülke endeks değerlerini yakalama açısından Türkiye'nin, önümüzdeki dönemlerde özellikle eğitim ve sağlık alanlarına odaklanması gerektiğine işaret etmektedir.

Şekil 2. AB Üyesi ve Aday Ülkelerde İGE Ortalamasının Seyri (1990-2017)

Kaynak: UNDP, 2019.

Değindiği üzere İGE hesaplanırken; doğu'da beklenen yaşam süresi, beklenen ve yetişkinlerin ortalama okullaşma süresi ile kişi başı GSYH (ya da Brüt MG) değerleri büyük önem taşımaktadır. Çalışmanın odağını oluşturan ülkelerin sağlık, eğitim ve gelire ilişkin parametrelerindeki yakın dönem performanslarına göz atıldığında; doğu'da beklenen yaşam süresinin AB üyesi ülkelerde yaklaşık 71 ve 83 yıl arasında değerler aldığı; AB'ye aday ülkelerde ise 73 ile 77 yıl arasında farklılaştığı görülmektedir. AB serüvenine Türkiye ile birlikte başlayan ancak üyelik müzakerelerini tamamlayıp Birliğe katılan Yunanistan'a ait doğu'da beklenen yaşam süresi, günümüzde 80 yılı geçerek önemli bir seviyeye (81,4 yıl) ulaşırken; 74 yıllı Bulgaristan'ın en alt sırada yer aldığı görülmektedir. AB'ye aday ülkelerde ise, dönem sonunda doğu'da beklenen yaşam süresi en yüksek ülke Karadağ olduğu söylenebilmekte, Türkiye ise Sırbistan ile birlikte yakın değerli konumuyla aday ülkeler arasında son sıralarda yer almaktadır. Bunun yanında AB üyesi ülkelerde 2017 yılında ortalama okullaşma süresi en yüksek ülke 14,1 yıl ile Almanya olurken, bu göstergede en geride ülkenin 9,2 yıl ile Portekiz olduğu görülmektedir. Türkiye ise özellikle yetişkinlerin ortalama okullaşma süresi (8 yıl) bakımından Makedonya ve Sırbistan'ın da oldukça gerisinde kalarak tüm ülkeler içerisinde son sırada yer almaktadır. Sağlık ve eğitim boyutlarını yansıtan göstergelerin yanında, gelire ilişkin kişi başına GSYH değerlere bakıldığında; 2017 yılında, AB üyesi ülkelere Lüksemburg'un, (65.016\$), aday ülkelere ise Türkiye'nin (24.804\$) öne çıktığı vurgulanabilir. Diğer yandan aynı göstergede, tüm AB üyeleri arasında en düşük değere sahip ülke Bulgaristan (18.740\$) iken; aday statüsündeki ülkeler arasında 13.000\$'a yakın değerle Makedonya ve Sırbistan, en az kişi başı GSYH'ye sahip konumunda yer almaktadır.

Eğitim, sağlık ve geliri temsil eden bu göstergelerle,(eşitlik 1)'deki formüllerin kullanılmasıyla elde edilen boyutsal endeks değerleri söz konusu olduğunda; 2017 yılında sağlık endeksinde en iyi konuma sahip ülkelerin İtalya ve Fransa; eğitim endeksinin en yüksek olduğu ülkelerin Almanya ve Hollanda; gelir endeksi açısından avantajı elinde bulunduran ülkelerin ise Lüksemburg, Belçika ve Almanya olduğunu söylemek mümkündür. AB'ye sonradan katılan ülkeler arasında her üç boyutta da yüksek değere sahip olan ülkeler ise İsveç, İrlanda ve Danimarka'dır. Buna karşın dönem boyunca dalgalı bir seyir izlese de, sağlık endeksi bakımından gruptaki en olumsuz görünüm Letonya ve Litvanya'ya aittir. Benzer şekilde eğitim endeksi bakımından zamanlar arasında endeks değeri en az gelişme gösteren ülke Romanya iken, gelir endeksi bakımından Bulgaristan en son sıradaki yerini uzun süredir korumaktadır (TÜİK, 2018)¹.

AB'ye aday ülkelerin sağlık, eğitim ve gelir endeks değerlerine bakıldığında ise; Karadağ'ın olumlu görünümü dikkat çekmektedir. Benzer şekilde Türkiye'nin gelir endeksi bakımından özellikle dönem sonuna doğru, aday ülkeler arasında hızlı bir ilerlemeyle en yüksek endekse sahip ülke konumuna geldiğini söylemek de mümkündür. Buna karşın aynı Türkiye, AB'ye aday ülkeler arasında eğitim endeksinde en son sırada yer alırken, sağlık endeksi bakımından Karadağ, Makedonya ve Sırbistan ile yaklaşık değerlere sahiptir. Bir başka ifadeyle Türkiye'deki yetişkinlerin ortalama okullaşma süresinin, AB üyesi ülkelerin oldukça gerisinde kaldığı ve bu göstergede aday ülkeler arasında dahi son sırada yer aldığı, bu çalışmanın önemli bulguları arasındadır. Buradan hareketle AB'ye üyelik sürecinde 55 yılı geride bırakan Türkiye'nin ilerlemesi için eğitime daha çok önem vermesi, bunun içinse oldukça yüksek performans sergilemesi gerektiği söylenebilir.

5. SONUÇ

Bir ülkenin gelişmişlik seviyesi çoğunlukla gelire ilişkilendirilmekte, buna karşın gelirin tek başına yeterli bir refah ölçütü olmadığı kanısı ise hızla yaygınlaşmaktadır. Günümüzde konu ile ilgili yapılan araştırmalarda, bir ekonominin ulusal gelir seviyesinin artışı yansıtan yüksek büyüme oranı, bireylerin daha kaliteli bir yaşam seviyesine ulaşması için gerekli ancak yeterli görülmemektedir. Bir diğer ifadeyle ulusal gelir artışı, ancak kapsayıcı olduğu ve katma değeri yaratan tüm aktörler arasında adil paylaşıldığı zaman beklenen etkiye sahip olacak ve topyekûn bir refah artışı yaratacaktır. Ayrıca bu noktada, yaratılan katma değer diğer sosyal göstergelere yansıtılma derecesi de önem kazanmaktadır. Gelirin eğitim, sağlık gibi göstergelerde bir iyileşme sağlıyor olması, sonraki dönemlerde yine geliri olumlu etkilemesi beklenmektedir. Ancak ülkenin büyümesiyle elde edilen kaynakların yerinde ve etkin kullanılmaması durumunda ise uzun vadede refah kaybı ortaya çıkacaktır.

¹ Tüm ülkelerin 1990-2017 dönemine ait İGE verileri UNDP'den (2019) elde edilmiştir. Ancak bu kaynakta alt endekslere (gelir, sağlık ve eğitim endeksi) yönelik verilerde eksikliklerin bulunması, söz konusu endeks değerleri için TÜİK'e başvurulmasını gerekli kılmıştır. Zira TÜİK (2018), farklı uluslararası kurum ve kuruluşlardan elde ettiği veriler ile alt endeks değerlerini daha kapsamlı sunabilmektedir.

Bu çalışmada da, yüksek gelirin ya da büyümenin, AB ölçeğinde insani gelişmeyi garanti edip etmediği incelenmiş ve bu eksenle karşılaştırılmalı bir analiz yapılmıştır. Çalışmaya, insani gelişme bakımından mevcut üyelerle arasındaki mesafenin ortaya konulabilmesi adına, üyelik süreci devam eden ülkelerin de dahil edilmesi uygun görülmüştür. Bu bağlamda özellikle AB'nin kurucu üyeleri olan Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda ile Birliğe sonradan üye olan ve Avrupa'nın doğusu ya da güneydoğusunda yer alan Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan, Romanya'daki insani gelişmeye odaklanılmıştır. Bu odaklanmanın temel gerekçesi ise, aday ülkelerle benzer makro ekonomik görünüme sahip ancak üyeliğe kabul edilen bu ülkelerin, söz konusu göstere açısından mevcut durumlarını ortaya koymaktır. Çalışmada bu ülkelere ek olarak; Arnavutluk, Karadağ, Makedonya, Sırbistan ve Türkiye'nin yakın geçmişteki insani gelişmesine ilişkin çıkarımların yapılması da planlanmıştır. Geline aşamada belirtilen ülkelerdeki insani gelişme sürecinin ortaya çıkarılabilmesi için, BM'nin yöntemiyle hesaplanan ve gelir, eğitim, sağlık boyutlarını göz önüne alan İGE değerleri baz alınmıştır.

BM'nin 1990-2017 yıllarını kapsayan verilerinden hareketle; günümüzde AB üyesi ülkelerin tamamında yüksek insani gelişmenin var olduğunu söylemek mümkündür. Bu ülkelerde, analiz dönemi başından sonuna kadar endeks değerleri ilerlemeyi yansıtır nitelikte devamlı yukarı yönlü süregelirken, kurucu ülkeler arasında Almanya ve Hollanda grup içerisinde pozitif ayrılmış, İtalya ise nispeten geride kalmıştır. AB'ye sonradan üye olan ülkelerdeki günümüz endeks değerlerine bakıldığında ise İsveç'teki gelişmenin seviyesi göze çarpmaktadır. Bunun yanında Danimarka, İngiltere ve Finlandiya'da da insani gelişme hayli ileri seviyededir. Ayrıca üyelik müzakere sürecine 1960'larda Türkiye ile birlikte başlayan ve 1980'li yılların başlarında üyeliğe kabul edilen Yunanistan'ın, insani gelişme açısından katettiği mesafe gözardı edilmemelidir. İnsani gelişme açısından kurucu üyeler ortalamalarına yaklaşan bu ülkenin, analiz dönemi başına göre 0,12 puanlık bir ilerleme yaşamış olması; eğitim, sağlık ve gelir boyutlarında attığı olumlu adımların bir yansımasıdır. Elde edilen bulgular üyeliğe 2007 yılı sonrası dönemde kabul edilen Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan'ın insani gelişme bakımından halen kurucu ülkelerin önemli ölçüde gerisinde olduğunu göstermektedir. Özellikle Bulgaristan ve Romanya üyeliğinin gerçekleşmesi ile sırasıyla 0,05 ve 0,03 puan ilerleme sağlarken, geçen 10 yıllık süre zarfında üyeliğinin etkisi olumlu ancak sınırlı kalmıştır.

Adaylık süreci devam eden ülkeler arasında yer alan Karadağ, dönem başında 0,75 olan endeks değerini 2017'ye gelindiğinde 0,81'e çıkarmayı başarmıştır. Türkiye ise tüm ülkeler arasında gelişmenin en hızlı yaşandığı ülke olurken, endeks değeri 1990-2017 yılları arasında 0,21 puan artış göstererek 0,79 seviyesine ulaşmıştır. Ancak her ne kadar gelişme ivmesi yüksek olsa da, bu seviye tabii ki diğer üye devletlerin geldiği noktanın oldukça gerisindedir. Hatta analize dahil edilen 2 grubun endeks ortalamaları ile Türkiye'nin değerleri karşılaştırıldığında, Türkiye tüm yıllarda geride kalmaktadır. AB'ye üye ya da aday ülkelerin tamamında en düşük insani gelişme ise Makedonya'ya aittir.

İGE hesaplanırken ele alınan boyutlara kısmi olarak bakıldığında ise genel sonuçlara göre farklılıklar görülmektedir. Örneğin eğitim boyutunda Almanya ve Hollanda öne çıkarken; sağlık boyutunda İtalya Fransa ve İspanya kendini göstermektedir. Gelir boyutunda ise Lüksemburg, İsveç ve Hollanda başı çeken ülkeler arasında yer almaktadır. Buna karşın boyutsal olarak en kötü durumda olan ülkeler eğitimde Türkiye, Arnavutluk ve Makedonya, gelirden Sırbistan ve Makedonya, sağlıkta ise Arnavutluk ve Sırbistan şeklinde sıralanabilir ki bu grupta Sırbistan oldukça dezavantajlı konumdadır.

Sonuç olarak çalışmanın bulguları yüksek gelirin, insani gelişme için gerekli ancak yeterli olmadığını kanıtlamaktadır. Ayrıca AB'nin kurucu ve sonradan üye olan ülkeleri arasında halen önemli farklılıkların olduğu da çalışmadan çıkartılabilecek sonuçlar arasındadır. Bunun yanında AB'ye üyelikle birlikte ülkelerin tamamında olumlu gelişme yaşanırken, gelişme hızları birbirinden ayrılmaktadır. Buna gerekçe olarak ise yapısal reformlardaki öncelikler gösterilebilir. Son olarak üyelik müzakerelerini sürdüren ve analiz dönemi boyunca yakalanan ivme açısından ilk sırada yer alan Türkiye'nin, endeks değerleri karşılaştırıldığında bir hayli geride kaldığı çalışmanın temel bulguları arasındadır. Bu sonuç da Türkiye'nin özellikle eğitim ve sağlık boyutları açısından alması gereken yola ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, S. ve Karagöz, D. (2015) "Trends in Human Development Index of European Union", The Online Journal of Science and Technology, 5(4): 68-79.
- Alin, O. ve Marieta, M.D. (2011) "Correlation Analysis Between the Health System and Human Development Level Within the European Union", International Journal of Trade, Economics and Finance, 2(2): 99-102.
- Anand, S. ve Sen, A. (1994) "Human Development Index: Methodology and Measurement", UNDP Human Development Report Office Occasional Papers, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/oc12.pdf>.
- Barro, R. ve Lee, J. (2010) "A New Data Set of Educational Attainment in the World 1950-2010", <https://www.nber.org/papers/w15902.pdf>.
- Bucur, I.A. ve Stangaciu, O.A. (2014) "The European Union Convergence In Terms Of Economic And Human Development", CES Working Papers, 7 (2).
- Chakravarty, S.R. ve Majumder, A. (2005) "Measuring Human Poverty: A Generalized Index and an Application Using Basic Dimensions of Life and Some Anthropometric Indicators", Journal of Human Development, 6(3): 275-299.

- Despotis, DK. (2005) “A Reassessment of the Human Development Index Via Data Envelopment Analysis”, *Journal of the Operational Research Society*, 56: 969–980.
- Ferrant, G. (2010) “The Gender Inequalities Index (GII) As A New Way To measure Gender Inequalities in Developing Countries”, *Documents de travail du Centre d’Economie de la Sorbonne CES Working Papers 2010-17*, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00462463/document>.
- Gürses, D. (2009) “İnsani Gelişme ve Türkiye”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21): 339-350.
- Hardeman, S. ve Dijkstra, L. (2014) “The EU Regional Human Development Index”, *European Unions JRC Science and Policy Reports*, JRC90538, <http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC90538/online%20version%20a4.pdf>
- İNGEV, (2018) “İnsani Gelişme Nedir?, İnsani Gelişme Vakfı, [http://ingev.org/hakkimizda/insani-gelisme-nedir/\(12.10.2018\)](http://ingev.org/hakkimizda/insani-gelisme-nedir/(12.10.2018)).
- Kpolovie, P. J., Ewansiha, S. ve Esara, M. (2017) “Continental Comparison of Human Development Index (HDI)”, *International Journal of Humanities Social Sciences and Education (IJHSSE)*, 4(1): 9-27.
- Nartgün, Ş. S., Kösterelioğlu, M.A. ve Sipahioğlu, M. (2013) “İnsani Gelişim Endeksi Göstergeleri Açısından AB Üyesi ve AB Üyeliğine Aday Ülkelerin Karşılaştırılması”, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1): 80-89.
- Öztürk, H. M. (2016) “Türkiye’nin İnsani Gelişme Endeksi, Ekonomik Gelişmişlik, Beslenme İlişkisi ve Farklı Ülkelerle Karşılaştırılması”, *Journal of Human Sciences*, 13(2): 3402-3412.
- Ruiz, V. R., Pena, D. N., Navarro, J. L. ve Grigorescu, A. (2014) “Human Development European City Index: Methodology and Results”, *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 17(3): 72-87.
- Stanton, E.A. (2007) “The Human Development Index: A History”, *Political Economy Research Institute Working Papers Series*, PERI No: 127, https://scholarworks.umass.edu/peri_workingpapers/85/.
- TCKB, (2011) “Türkiye’nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi”, *Kalkınma Bakanlığı Yayın No: 2828*.
- UNDP, (1990) “Human Development Report 1990”, *Oxford University Press*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/219/hdr_1990_en_complete_nostats.pdf. (10.12.2018)

UNDP, (2001) “Human Development Report 2001”, Making New Technologies Work For Human Development, Oxford University Press, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/262/hdr_2001_en.pdf. (01.12.2018).

UNDP, (2010) “Human Development Report 2010 20th Anniversary Edition”, The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development, Palgra ve Macmillan, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf. (12.12.2018).

UNDP, (2018) “Human Development Indices and Indicators 2018 Statistical Update”, http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/nsani-geli-me-endeksleri-ve-goestergeleri--2018-statistiksel-gue.html. (15.11.2018).

UNDP, (2019) “Human Development Data”, <http://hdr.undp.org/en/data>. (25.02.2019).

TÜİK, (2018) “Uluslararası Seçilmiş Göstergeler”, <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do#>. (10.10.2018).

EKLER**EK 1. AB-28 Üye Ülkeleri ile AB'ye Aday Ülkelerin Seçilmiş Göstergelerle Makroekonomik Görünümü (1990-2017)**

	NÜFUS Milyon		İŞSİZLİK %		GSYH 2011 SGP Milyar \$		KBGSYH 2011 SGP \$		İTHALAT+ İHRACAT (GSYH %'si)		DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM (GSYH%'si)	
	1990	2017	1991	2017	1990	2017	1990	2017	1990	2017	1990	2017
Arnavutluk	3,3	2,9	22,3	13,9	15,5	33,9	4723	11803	38,1	78,1	2,9	-
Karadağ	0,6	0,6	29,5	16	-	10,2	-	16409	-	106,2	-	11,5
Sırbistan	9,5	8,8	12,6	14,1	-	98,7	-	14049	-	113,7	-	6,9
Makedonya	2	2,1	36	23	19,2	27,3	9633	13111	61,7	124	-	3,8
Türkiye	53,9	80,7	8,2	11,3	614,7	2029,1	11400	25129	30,9	54,2	0,5	1,3
Avusturya	7,7	8,7	3,4	5,5	240,6	400,3	31342	45437	71,5	104,7	0,4	3,3
Belçika	10	11,4	7	7,4	305,5	485,1	30648	42659	120,6	169,4	-	-6,3
Bulgaristan	8,8	7,1	21,3	6,3	81,1	131,4	9297	18563	69,8	131,1	0	2,9
Hırvatistan	4,8	4,2	11,1	10,8	-	93,5	-	22670	-	100,4	-	3,8
Kıbrıs	0,8	1,2	2,8	10,8	13,5	27,8	23301	32415	108,6	131,6	2,3	48,6
Çek Cumhuriyeti	10,3	10,6	2,3	3,1	206,9	345,3	20023	32606	63,8	151,7	-	4,3
Danimarka	5,1	5,7	9,1	5,9	173,7	269,3	33786	46683	67,3	103,4	0,8	-0,7
Estonya	1,6	1,3	1,5	6,8	-	38,8	-	29481	-	151,6	-	3,3
Finlandiya	5	5,5	6,5	8,7	144,1	223,7	28906	40586	45,8	76,7	0,6	4,3
Fransa	57	65	9,1	9,7	1727	2591,2	29515	38606	42,7	62,9	1	2
Almanya	79,1	82,1	5,3	3,7	2485,2	3740,2	31287	45229	46	86,9	0,2	2,1
Yunanistan	10,2	11,2	7,7	21,4	210,9	264,4	20686	24574	40,1	67,5	1	2
Macaristan	10,4	9,7	9,8	4,3	-	261,9	-	26778	-	172,4	-	-10,7
İrlanda	3,6	4,8	15,8	6,4	75,4	324,1	21453	67335	104,9	207,9	1,3	15,4
İtalya	57,1	59,4	10,1	11,3	1766,3	2132,6	31142	35220	36,4	59,5	0,5	1
Letonya	2,7	1,9	20	9,1	-	48,6	-	25064	-	122,3	-	3,8
Litvanya	3,7	2,9	17,6	7,1	-	83,5	-	29524	-	160,6	-	2,3
Lüksemburg	0,4	0,6	1,5	5,7	22	56,5	57618	94278	182,9	424	-	-
Malta	0,4	0,4	6,4	4,3	5,7	17	16176	36513	164,5		1,8	27,8
Hollanda	15	17	7,3	4,9	479,8	830,5	32090	48473	104,6	161,2	3,4	38,1
Polonya	38	38,2	13	5	391,6	1033,6	10277	27216	45,3	102,8	0,1	1,2
Portekiz	10	10,3	3,9	9	201,3	287,6	20167	27937	65	85,2	3,3	4,6
Romanya	23,5	19,7	8,1	5,2	265	456,6	11422	23313	42,9	85	0	2,3
Slovakya	5,3	5,4	12,2	7,9	-	164	-	30155	58,3	189,2	-	6,2
Slovenya	2	2,1	7,1	6,9	-	64,9	-	31401	-	154,8	-	2,1
İspanya	39,3	46,4	15,9	17,4	923,4	1596,1	23759	34272	35,6	65,5	2,6	0,3
İsveç	8,6	9,9	3,2	6,8	264,8	472,7	30934	46949	56,9	86,4	0,8	5,4
İngiltere	57,2	66,2	8,6	4,3	1535,8	2624,6	26828	39753	47	62,5	3,1	1,8

Kaynak: UNDP, 2018.